

UDK 17.51

Usmonova Zarina Habibovna

Ingliz tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

Buxoro davlat universiteti

Усмонова Зарина Хабибовна

Преподаватель кафедры английского языка и литературы

Бухарский государственный университет

Usmonova Zarina Habibovna

Teacher of the department of English language and literature

Bukhara State University

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARDA SO'Z BIRIKMALARINING
GRAMMATIK XUSUSIYATI VA SINTAKTIK (BINAR) TAHLILI
ГРАММАТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА И СИНТАКСИЧЕСКИЙ
(БИНАРНЫЙ) АНАЛИЗ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ
ЯЗЫКАХ**

**THE GRAMMATIK PECULIARITY AND SYNTACTIC (BINARY)
ANALYSES OF PHRASES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES**

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarda so'z birikmalarining grammatik xususiyati va sintaktik (binar) tahliliga bog'langan.

Kalit so'zlar: so'z birikmasi, binary oppositsiyasi, tobe bog'lanish

Аннотация: В этой статье рассматривается синтаксический анализ и грамматические свойства словосочетаний в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: словосочетания, бинарная оппозиция, подчиненная сочинения.

Summary: The article discusses the Grammatik peculiarity and syntactic (binary) analyses of phrases in English and Uzbek languages.

Key words: phrase, binary opposition, subordinated conjunction.

Ingliz va o'zbek tillaridagi so'z birikmalarining grammatik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish-har ikki tilda ularning turlarini va gapdagi grammatik xususiyatlarini taqqoslashda, gapdagi vazifalarini aniqlashda, umuman sintaktik tahlilda muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz va o'zbek tillardagi gaplarda so'z birikmalarining o'zaro bir-biriga bog'lanishi farqlanadi, ammo har ikki tilda ham

- teng bog'lanish

- tobe bog'lanish

mavjud.

Baxtiyor Mengliyev esa so'z birikmasi haqida quyidagicha fikr yuritgan. Mustaqil so'z birikuvu ikki ko'rinishda bo'ladi deb ta'kidlaydi.

1. barqaror birikuv (turg'un birikma)
2. nutqiy birikuv (erkin birikma)[1]

Shuningdek ushbu jadvalda o'zbek tilida so'z birikmasi qismlarini bog'lash vositalari, grammatik aloqa turlari, tobe bo'lakning sintaktik vazifasiga ko'ra, hokim bo'lakning ifodalanishiga ko'ra, tuzilishiga ko'ra turlarini yanada chuqurroq tahlil qilingan. So'z birikmasi

<i>So'z birikmasi qismlarini bog'lovchi vositalar</i>	<i>Grammatik aloqa turlari</i>	<i>Tobe bo'lakning sintaktik vazifasiga ko'ra</i>	<i>Hokim bo'lakning ifodalanishiga ko'ra</i>	<i>Tuzilishiga ko'ra turlari</i>
So'z shakli 1. Egalik qo'shimchalari Mening kitobim	Moslashuv	Aniqlovchi birikma mening kitobim yaxshi kitob	Otli birikma Yaxshi kitob	Sodda birikma yaxshi kitob
2. Kelishik qo'shimchalari Kitobni olmoq	boshqaruv	To'ldiruvchili birikma: Kitobni olmoq qalam bilan yozmoq	Fe'li birikma Kitobni olmoq	Murakkab birikma Chiroyli ko'ylakli qiz
3. Ko'makchilar orqali Qalam bilan yozmoq	Boshqa Ruv		Ravishli birikma Shamoldan tez	
4. So'z tartibi va ohang: Yaxshi kitob	Bitishuv	Holli birikma: Kecha kasalligi uchun kelmadi		

Demak ushbu jadvalda ularning ya'ni so'z birikmalarini qismlarini bog'lovchi vositalari, grammatik aloqa turlari, tobe bo'lakning sintaktik vazifasiga ko'ra hokim bo'lakning ifodalanishiga ko'ra tuzilishiga ko'ra turlarini ko'rdik. Endi sintaktik aloqalarini ifodalovchi vositalarni ko'rib chiqamiz.

Sintaktik aloqalarni ifodalovchi vositalar

N	Sintaktik aloqalarni ifodalovchi vositalarning	Birikuv vositalarning turlari va morfologik ko'rsatkichlari	Misollar
---	--	---	----------

	turlari va xususiyatlari		
1	<u>So'z shakli</u> Bir sozning boshqa so'zga bog'lanishini ko'rsatadi. Grammatik ma'noni bildiradi	<u>Shakliy-grammatik vositalar</u> a) Kelishik qo'shimchalari: ning, ni, ga, da, dan b) Egalik qo'shimchalari: im, ing, i, ingiz, imiz c) shaxs-son qo'shimchalari: ing, ingiz	a) maktabga bormoq, uydan chiqmoq, jurnalni o'qimoq b) mening kitobim, sening ukang, uning daftari c) Men keldim, biz keldik, siz keldingiz
2	<u>Yordamchi so'zlar</u> Kelishik qo'shimchalariga o'xshash funksiyani bajaradi. Otni fe'lga bog'laydi	<u>Leksik-grammatik vositalar</u> a) ko'makchilar: bilan, uchun, singari, kabi b) bog'lovchilar: uyushiq bo'laklari va gaplarni bog'laydi c) bog'lamalar: edi, bo'ldi ega va kesimni bog'laydi	Diqqat bilan tinglamoq O'quvchilar uchun olmoq Dadam kolxozchi edi, hozir brigadier
3	<u>So'z tartibi</u> Sozning sintaktik vazifasi maxsus ko'rsatkichlar bilan ifodalanmaganda tartib bosh rolni o'ynaydi. Tartib o'zgarsa grammatik vosita ham o'zgaradi	Joylashishi	Qizil qalam-qalam qizil Sovuq suv-suv sovuq Qalin daftar-daftar qalin
4	<u>Ohang</u> Pauzaning o'zgarishi birikmaning bog'lanishini o'zgartiradi, gap hosil qiladi	Ohang	Qalin muqovali kitob-kitob qalin muqovali - Anvar ukam injener bo'ldi - Anvar, ukam injener bo'ldi - Anvar, ukam, injener bo'ldi

[2]

Ingliz tili Hind-Evropa tillar oilasiga mansubligi va gap qurilishi o'zbek qismi (ot, sifat, ravish) bo'lib o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ular ingliz tilida quyidagicha turlarga bo'linadi:

A. *Predlogli iboralar*

B. *Sifatdoshli so'z birikmalari*

C. *Gerundiyli so'z birikmalari*

D. *Infiniyivli so'z birikmalari*

1. *Predlogli so'z birikma*- predlog bilan boshlanadi va predlogdan keyin kelgan to'ldiruvchini o'z ichiga oladi, ya'ni predlogga tegishli bo'lgan to'ldiruvchini o'z ichiga oladi.

2. *Sifatdoshli so'z birikma*- sifatdosh bilan boshlanadi va sifatdoshdan keyin kelgan to'ldiruvchini ya'ni sifatdoshga tegishli bo'lgan to'ldiruvchini yoki sifatdosh orqali otga bog'langan boshqa so'zlarni o'z ichiga oladi.

3) *Gerundiylil so'z birikma*- gerundiyl bilan boshlanadi va gerundiylning to'ldiruvchisini ya'ni gerundiylga tegishli bo'lgan to'ldiruvchini yoki to'liq ega yoki to'liq to'ldiruvchidek vazifa bajaruvchi boshqa so'zlarni o'z ichiga oladi.

4) *Infinitivli so'z birikma*- infinitiv bilan boshlanadi va infinitivning to'ldiruvchisini ya'ni infinitivga tegishli bo'lgan to'ldiruvchini yoki iboraning qismidek vazifa bajaruvchi boshqa so'zlarni o'z ichiga oladi.

Tanqidiy nazariyada binar oppozitsiyasi (yoki "binary" -binar sistemasi) ma'nosiga nisbatan qarama-qarshi bog'langan, bir juft bo'lib kelgan atamalar va tushunchalardan tashkil topadi. Binar oppozitsiyasi (sistemasida) tuzulishida tilda va fikrda ikkita (nazariy) qarama-qarshi nazariyani boshqasiga qarshi qat'iy belgilaydi va yangi so'z birikmasiga asos soladi. Binar oppozitsiyasi ikki umumiy o'ziga xos (alohida) atamalarni taqqoslaydi.

Masalan;

On and off

Up and down

Left and right

Binar oppozitsiyasi birikma qurilish sistemasining muhim bir tushunchasidir, (Strukturabiy tuzulishda, binar oppozitsiyasi) xuddiki barcha tillar va fikrlarning, g'oyalarning asosiy negizidek farqlanadi. Strukturaviy tuzulish tarkibida binar oppozitsiyasi insonlarning faylasufliigi, madaniyati va tilini asosiy negizidek umumlashtiradi. Binar oppozitsiyasi "Sousern strukturalist nazariyasi"da paydo bo'lgan Ferdinand de Sosyurning nazariy qarashlariga asosan, binar oppozitsiyasi tilning ahamiyati yoki ma'nosini o'z ichida birlashtiruvchi

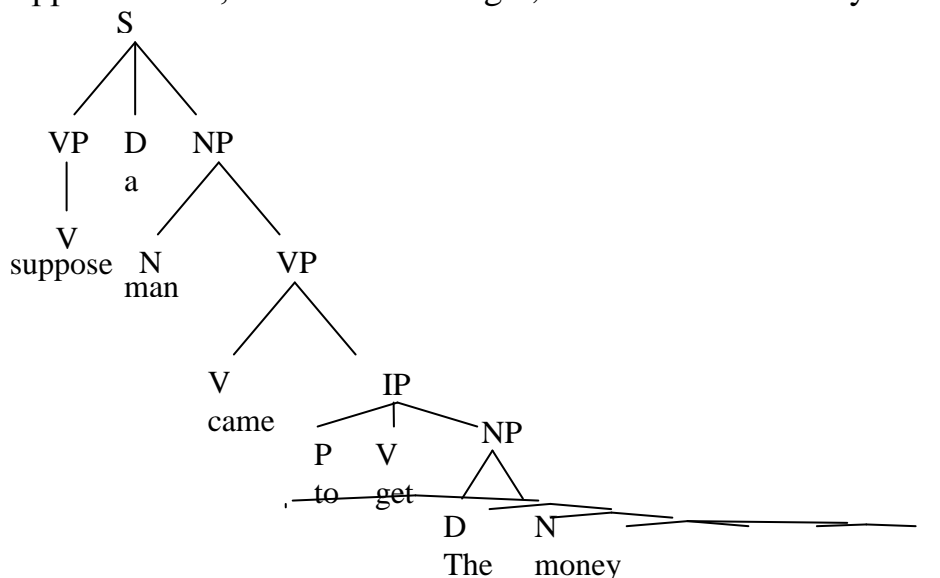
qismlarni anglatadi. Ferdinand de Saussure sintaktik tahlil jarayonida binar oppozitsiyasining afzallik va aniqlik tomonlarini ifodalab berdi [3].

Garvard universitetining tilshunos olimi professor Jon Karlson 1994 yil 22-dekabrda “Tillar xususiyati”(“The peculiarities of languages”)konferensiyasida “binar oppozitsiyasi barcha tillar uchun umumiy oppozitsiyadir “(“The binary is generally universal for all languages ”) degan fikrni ilgari surgan edi[4].

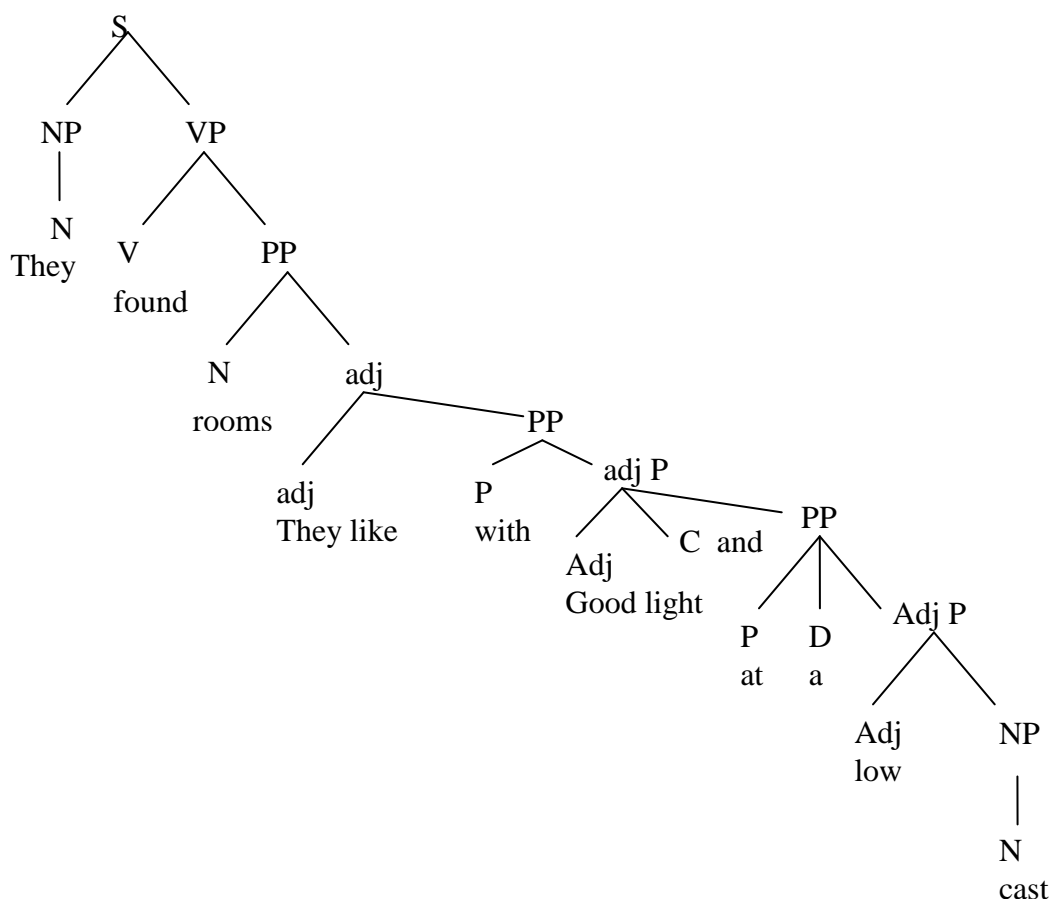
Ammo Andijon davlat universiteti Filologiya fanlar nomzodi U. Otaniyozov aynan o'zbek tillar uchun binar oppozitsiyasi xos emasligini isbotlab ko'rsatib o'tdi. Masalan, ingliz tilida I go to school at 8 o'clock gapining strukturasi tahlil qiladigan bo'lsak, I-ega, go-kesim, to school –o'rin holi, at 8 o'clock – payt holi bo'lib kelgan. Quyidagi gapning o'zbekcha varianti esa Men soat 8 da maktabga boraman. Demak buning strukturasi quyidagicha Men – ega, soat 8 da – hol, maktabga–hol, boraman- kesim. Ko'rinib turibdiki, gapning gramatik strukturasi tuddan farq qiladi. Shuning uchun ham binar oppozitsiyasi o'zbek tiliga xos emasligini isbotlab ko'rsatdi. Masalan,

Suppose a man came to get the money.

Ushbu keltirilgan gapda asosan to'rtta so'z birikmasi qatnashgan otli, fe'lli , infinitivli otli – suppose a man; fe'lli – came to get; infinitivli – The money

2. They found rooms they like with good light and at a low cost.

Ushbu keltirilgan gapda soʻz birikmalari Grammatik jihatdan bir-biriga bogʻlangan asosan T-(Tʻ) usulida oʻtli, feʻlli , predlogli

Oʻtli – Sue and Johny

Feʻlli – lived at the top of a building

Predlogli – with three floors

Yaʻni bitta soʻz birikmasining ichida bir nechta soʻz birikmalarinig bir – biriga grammatik jihatdan bogʻlangan.

Demak, xulosa qilib shuni aytishimiz kerakki, ingliz va oʻzbek tillarida soʻz birikmalari oʻziga xos xususiyatlarga ega va bu ikki tilda soʻz birikmalarining sintaktik tahlili ham tubdan farq qiladi. Shu oʻrinda binar oppozitsiyasi oʻzbek tili uchun xos emasligiga yana bir marta amin boʻldik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mengliyev B. U. O'zbek tilidan universal qo'llanma. Tosh. "Fan", 2008, 36-bet.
2. Otaniyozov U.N. „O'zbek tili va boshqa tillar”, Andijon, 1999 ,8-b.
3. Ferdinand de Saussure. Course in General Linguistics - Glasgow, Collins: 1974, p.15.
4. Jon Karlson. The peculiarities of languages - New-York: Publishing patterns, 1994.